
El camp de l'avaluació i la intervenció social

PID_00249380

Débora Ávila Cantos
Nizaiá Cassián Yde
Sergio García García
Marta Pérez Pérez

Temps mínim de dedicació recomanat: 3 hores

Débora Ávila Cantos

Professora d'Antropologia a la Universitat Complutense de Madrid, doctora en Antropologia Social per la mateixa universitat i investigadora entorn de les formes de govern de temes socials (i, en especial, de les perifèries urbanes) en el neoliberalisme. Ha impulsat i participa des de fa més d'una dècada en projectes de recerca militant (com l'Observatori Metropolità de Madrid i la xarxa d'investigació col·lectiva «Carabancheleando»), combinant la implicació en espais socials amb l'autoformació i la pràctica teòrica.

Nizaiá Cassián Yde

Doctora en Psicologia Social per la Universitat Autònoma de Barcelona. Professora dels Estudis de Psicologia i Ciències de l'Educació de la UOC, responsable de diverses assignatures de l'àmbit de la Psicologia de la Intervenció Social i dels estudis crítics sobre l'emprenedoria. El seu camp d'investigació gira al voltant dels Estudis de la Governamentalitat i la seva aplicació a les lògiques de govern de les economies urbanes postfordistes. Des d'espais acadèmics i col·lectius, ha treballat entorn de l'actual flexibilització i precarització del treball, i en la discussió sobre nous drets socials que responguin a aquesta mutació.

Sergio García García

Professor de Treball Social Comunitari a la Universitat Complutense de Madrid i doctor en Antropologia Social per la mateixa universitat. Forma part, a més, del Grup de Perifèries de l'Observatori Metropolità de Madrid, i investiga sobre la producció de discursos i pràctiques relatives a la inseguretat ciutadana, la gestió policial de la ciutat, els dispositius de serveis socials com a manera de govern i les pràctiques culturals i comunitàries a les perifèries urbanes.

Marta Pérez Pérez

Investigadora independent i doctora en Antropologia per la Universitat Autònoma de Madrid. Està interessada en la relació entre crisi i la teoria i pràctica dels drets i la ciutadania; mobilitat, migració i règims de fronteres; processos de desmantellament de sistemes sanitaris públics i noves formes d'organitzar la protecció social que excedeixen la intersecció productiva entre estat del benestar, burocratització i pràctiques neoliberals.

Índex

Introducció.....	5
Objectius.....	7
1. La intervenció social: definició i usos.....	9
1.1. Definició d'intervenció social	10
1.2. Objecte de la intervenció	11
1.3. Tipus d'intervenció	12
1.4. Actors en la intervenció	13
2. Genealogia de la intervenció social.....	14
2.1. La invenció d'«allò social» i la construcció de problemes socials	15
2.2. Primers abordatges de la pobresa	18
2.3. Primeres iniciatives de treball social	19
2.4. Estat del benestar i consolidació de la intervenció social	21
3. Entendre la intervenció social com a disciplina experta.....	25
3.1. Governamentalitat	25
3.2. Règims de veritat	26
3.3. Les disciplines com a pilar d'un regim de veritat	28
3.4. Escissió entre subjectes de coneixement i objectes d'intervenció	29
4. Replantejaments crítics en la intervenció social en les dècades de 1960 i 1970.....	31
4.1. Contrapoders i suport mutu	31
4.2. Presa de consciència i apoderament	32
4.3. Desinstitucionalització	33
Bibliografia.....	37

Introducció

En aquest mòdul partim de la definició d'intervenció social com a camp disciplinari per a traçar un camí alternatiu que ens permeti conèixer: **a)** com la intervenció social s'ha anat construint històricament com a camp de saber i d'acció; **b)** quina ha estat la seva relació amb les formes de gestió i govern de la qüestió social; i **c)** quin ha estat el seu paper en relació amb l'ordre social en contextos concrets, tant en els seus efectes en la reproducció i estabilització d'aquest ordre social com en la seva transformació. A la primera part del mòdul -«La intervenció social: definició i usos»-, lluny de preguntar-nos com el treball concret d'intervenció social s'adequa més o menys a una definició prèvia, explorarem les formes que ha anat prenent la intervenció social en cada context concret i com aquestes formes han anat definint què és intervenció social.

Per a pensar des d'aquesta proposta, en aquest mòdul utilitzarem diverses claus que ens proporciona el filòsof i historiador del pensament Michel Foucault, a més del treball d'altres autors que han fet servir les perspectives foucaultianes en la investigació social. Per a això, en la segona part del mòdul -«Genealogia de la intervenció social»-, la **genealogia** com a forma d'investigació històrica no lineal ens permetrà conèixer quines van ser les condicions perquè, en un moment i un context històric concrets, una forma singular d'intervenció social emergís com a dominant, sense que això signifiqui que no hi hagi altres maneres d'intervenir en els problemes socials.

La **governamentalitat**, com a forma de pensar l'exercici del poder més enllà de l'Estat i que explora com el govern consisteix en el coneixement i la modulació de la conducta d'individus i col·lectivitats, ens permetrà analitzar el paper que les relacions de poder han exercit en el sorgiment i evolució de la intervenció social, amb la seva capacitat de penetració en la societat i la seva construcció com a disciplina experta, com un dispositiu privilegiat de govern de les poblacions. Des d'aquesta perspectiva, ens endinsarem en la història crítica o genealogia de la intervenció social des del seu sorgiment a mitjan segle XIX, i es parlarà de les crítiques que històricament han anat sorgint en el seu si.

Amb això, l'objectiu és traçar una explicació sobre l'evolució històrica i el sorgiment de la intervenció social com a **camp disciplinari**, i proposa una **perspectiva reflexiva i crítica**. Per a això, en el tercer apartat es pretén posar en relleu que «allò social», els «problemes socials» o determinades definicions de «subjectes d'intervenció» no poden ser considerats com a categories neutrals i donades. I, en canvi, es proposa reflexionar sobre **les relacions de poder** que es posen en joc en el marc de la intervenció social, a partir de les seves tècniques de diagnòstic, avaluació i producció de coneixements experts, en la delimitació mateixa d'aquests camps.

La governamentalitat

Al llarg dels mòduls que conformen aquest material veureu que s'utilitza el terme «governamentalitat», i, de vegades, de forma alternativa es parla de «governabilitat». Heu de tenir en compte que les dues nocions s'empren per a fer referència al mateix concepte.

Per acabar, en la quarta part del mòdul analitzarem les perspectives crítiques i els replantejaments de la intervenció social que sorgeixen a partir de les dècades de 1960-1970. Anant més enllà del plantejament dicotòmic que es pregunta si la intervenció social és una eina per a la transformació social o és un dispositiu de control i govern, explorarem els procediments mitjançant els quals la intervenció social com a disciplina experta actua per a produir control social, però també els marges de possibilitats que hi ha en el seu si per a transformar la nostra realitat darrere de la igualtat i l'emancipació. Aquesta última concepció seria la que es planteja com a horitzó i com a repte des de la visió que es proposa en el conjunt d'aquests materials.

Objectius

- 1.** Conèixer la intervenció social com a camp disciplinari.
- 2.** Aportar eines teòriques per a comprendre la intervenció social com a dispositiu de govern i reflexionar sobre les relacions de poder que es posen en joc en el marc de la intervenció.
- 3.** Contextualitzar de manera sociohistòrica el sorgiment i l'evolució de la intervenció social, com també les contradiccions en les funcions resultants dels seus diferents usos.
- 4.** Explorar les crítiques a la intervenció social hegemònica i les possibilitats que, des de la intervenció social, s'han donat i es donen per a la transformació social.

1. La intervenció social: definició i usos

En aquest apartat introduïrem una definició general de la intervenció social i la classificació de les seves actuacions segons el seu objecte, els tipus d'intervenció i els actors que hi participen. Aquesta primera definició, de caràcter introductor i que desplegarem amb més detall en els mòduls següents, ens servirà per a conèixer el que s'entén, dins de la disciplina, per intervenció social. Per a això, partirem de tres exemples de situacions d'intervenció social com els que es detallen en el quadre de sota, que anirem recuperant per a l'anàlisi al llarg del mòdul.

Tres situacions d'intervenció social

1) Una família formada per una mare i els seus tres fills acudeix als serveis socials del seu barri a demanar un ajut econòmic perquè ella ha perdut la feina com a empleada domèstica fa uns mesos i no té ingressos. El pare, amb problemes d'alcoholisme i que alguna vegada va exercir la violència contra ella, no passa pensió per aliments per a la manutenció dels infants, de manera que no ha pogut pagar el lloguer (amb la conseqüent amenaça de desnonament) i el més gran dels nens presenta, segons l'orientadora del col·legi, conductes disruptives. El petit, per la seva banda, és molt tímid i pateix les burles dels companys per anar sempre amb la mateixa roba a classe. Després de tres entrevistes en què s'escolta com es desfoga la mare i es recull documentació, la treballadora social gestiona una ajuda econòmica d'emergència i la renda mínima, dona d'alta el servei d'un educador social per a treballar amb la mare els límits de les conductes del fill gran, deriva la mare a un programa de recerca de feina i inclou els nens en el programa d'oci per a menors en risc d'una associació del barri.

2) Tres doctores de capçalera, un psiquiatre i una psicòloga d'un centre de salut mental, i el treballador social del centre d'atenció primària coincideixen en una reunió de coordinació. En aquesta reunió assenyalen que des que va començar la crisi el 2008, cada vegada tenen a les seves consultes més homes aturats o prejubilats en situació de depressió, que expressen dificultats a l'hora de relacionar-se amb les cònjuges i fills. Els professionals coincideixen que és convenient continuar els tractaments individuals mitjançant les consultes individuals, recolzant-se en l'ús d'antidepressius. Una de les professionals proposa ajuntar aquests homes en un grup terapèutic per tal que surtin del seu aïllament, per mitjà de compartir el malestar emocional i crear situacions d'ajuda mútua.

3) L'associació de veïns d'un dels barris de renda més baixa de la ciutat, format per diferents promocions d'habitatge social entre les dècades de 1970 i 1990, i per veïns procedents en la seva major part d'infrahabitatges, es reuneix amb els responsables polítics del districte. Els problemes de brutícia, la creixent inseguretat ciutadana i els problemes de convivència entre grups de diferents orígens ètnics (gitanos, paios, immigrants magribins, llatinoamericans) formen, segons aquesta associació, una olla a pressió que en qualsevol moment pot esclatar. Els responsables polítics i tècnics del districte anuncien la posada en marxa d'un projecte de desenvolupament comunitari dut a terme per una entitat del tercer sector i conviden a l'associació de veïns a sumar-se al grup motor d'aquest projecte.

1.1. Definició d'intervenció social

Les tres situacions del quadre que acabem de llegir són corrents en ciutats i pobles del nostre entorn. Es tracta de tres situacions que són catalogades com a problemàtiques i que posen en marxa diferents formes d'intervenció social. En sentit ampli, totes les persones fem intervenció social: el nostre pas pel món implica no només l'aprenentatge i reproducció de pautes culturals de comportament, sinó també l'acció per a transformar el món social en què vivim. Precisament, la idea d'intervenció social parteix de la consciència d'aquesta capacitat d'acció per a transformar la societat tal com se'ns presenta (idea primigènia del positivisme d'August Comte, fundador de la sociologia): es parteix de l'anàlisi d'una situació social que es vol canviar i es passa a una estratègia d'acció coherent amb aquesta anàlisi.

No obstant això, cal precisar el significat del concepte d'*intervenció social* a la llum dels usos que rep en l'actualitat. Fernando Fantova defineix la **intervenció social** com

«una activitat que es realitza de manera formal o organitzada, intentant respondre a necessitats socials i, específicament, incidir significativament en la interacció de les persones, aspirant a una legitimació pública o social» (Fantova, 2007, pàg. 186).

Si desglossem els **elements d'aquesta definició**, tenim que la intervenció social es caracteritza com a:

1) Una activitat que **es realitza de manera formal o organitzada**. Per tant, implica una distinció pel que fa a l'acció informal i espontània d'una família, una colla d'amics o una comunitat. Mentre que aquesta acció informal sorgeix de la mateixa dinàmica relacional, la intervenció social suggereix un cert grau d'anàlisi (s'atura l'acció i s'efectua una mirada externa), i algun grau de planificació de les accions d'acord amb uns objectius i els recursos disponibles.

2) Una activitat que **pretén respondre a necessitats socials**. Els éssers humans tenim necessitats biològiques (aliment), però a més cada grup social defineix les seves necessitats en funció del context econòmic, polític o cultural (com accedir a l'aliment, què, quant, on, quan i com menjar). Tot i que les necessitats són viscudes i sentides per individus, en nom de la seva satisfacció, en societat són definides com a tals per estàndards socials objectivats, i per la percepció subjectiva i la demanda dels grups implicats. Fantova especifica que en un context capitalista com el nostre, el mercat no cobreix les necessitats socials de tota la població (per exemple, els aliments són accessibles només si es té capacitat de compra), per la qual cosa es requereix una intervenció externa al mercat (per mitjà d'un ingrés mínim, per exemple).

3) Una activitat que **pretén incidir en la interacció de les persones**. Implica l'ajust entre autonomia personal i integració comunitària, o el que és el mateix, busca generar l'ambient que permeti a les persones evitar l'aïllament i vincular-se amb el seu entorn, però sense que aquest vincle signifiqui la seva

Lectura complementària

Per a una definició succinta de la intervenció social vegeu:

F. Fantova (2007). «Repensando la intervención social». *Documentación Social* (núm. 147, pàgs. 183-198).

subordinació i la pèrdua de llibertat. A diferència d'altres formes de protecció o acció social que tracten d'incidir en aspectes macrosocials (per exemple, la seguretat social), en la intervenció social es busca incidir sobretot en aspectes relacionals o microsocials (per exemple, el tipus de vincle que la persona gran establirà amb la família o els veïns, a partir de la intervenció que realitzen els professionals d'un centre de dia).

4) Una activitat que **aspira a una legitimació pública o social**, cosa que implica que els poders públics i alguns agents del cos social (com a entitats del tercer sector i moviments socials) assumeixin la responsabilitat de la seva posada en marxa, la seva regulació i el seu sosteniment.

1.2. Objecte de la intervenció

De la definició proporcionada per Fantova, deduïm que les necessitats socials i la interacció social constitueixen el doble objecte de l'activitat organitzada que aspira a la legitimació que és la intervenció social. No obstant això, l'objecte ha estat definit de maneres molt diverses des del sorgiment de les disciplines d'«allò social», en funció de l'enfocament teòric i la visió que cada un d'aquests enfocaments té de la societat (funcionalista o crítica, donant protagonisme als individus o a les col·lectivitats, etc.).

Com a efecte d'aquesta diversitat a l'hora de definir l'objecte, algunes formes d'entendre la intervenció social centren els seus objectius en l'**adaptació de l'individu al medi**, per tal de reduir el dany que pateix pel seu desajust. Altres s'orienten a les **necessitats** objectivades (i els **recursos** per a satisfer-les) i aplicades per les polítiques socials. Alguns enfocaments posen l'accent en l'**emancipació** dels oprimits mitjançant la presa de consciència i l'autoorganització amb vista al conflicte que lliuren amb les estructures de poder. Per la seva banda, altres formes d'intervenció social emfatitzen els **problemes socials**, fruit del funcionament del sistema social. Finalment, algunes perspectives treballen sobre el **malestar psicosocial**, produït per estructures socials alienants, i viscut subjectivament pels individus.

Cal notar que totes posen l'èmfasi en la relació problemàtica entre el subjecte i el seu medi (pobresa, desigualtat, exclusió, marginació, malestar), i suggereixen la necessitat d'intervenir per mitjà de l'ajuda (material o immaterial), l'educació (socialització vertical o horitzontal), la cultura (portant-la o produint-la on no n'hi ha) i les relacions (professionals, xarxes, organitzacions, etc.). En termes generals, es planteja que la intervenció haurà d'anar encaminada a la incorporació del subjecte a les xarxes socials del seu medi i la societat en el seu conjunt mitjançant un procés de resocialització, però també a generar el desenvolupament sociocultural d'aquest mateix mitjà.

Lectures complementàries

Trobareu una introducció a les formes de definir l'objecte de la intervenció social a:

T. Zamanillo; T. Gaitán (1991). *Para comprender el trabajo social*. Estella: El Verbo Divino.

T. Zamanillo (1999). «Apuntes sobre el objeto en trabajo social». *Cuadernos de Trabajo Social* (núm. 12, pàgs. 13-32).

1.3. Tipus d'intervenció

Encara que per la seva amplitud i diversitat és molt complex categoritzar la multiplicitat de situacions d'intervenció social, ens podem orientar per mitjà d'un petit i tradicional mapa que les divideix, segons la **unitat d'intervenció**¹, en:

⁽¹⁾Cadascun d'aquests tipus d'intervenció es correspon amb els exemples indicats a l'inici del mòdul.

1) **Individuals o familiars**: es parteix del fet que els problemes que presenta una persona solen ser el símptoma de problemes de funcionament i estructura familiar o la conseqüència de desajustos en la interacció amb altres individus, amb la comunitat o amb la societat. La relació d'ajuda pot basar-se en la identificació dels malestans i conflictes per tal que es produeixi un alliberament subjectiu en explicitar-los (teràpia de família), en l'acompanyament socioeducatiu per tal d'incidir en el funcionament social (educació de carrer), en la informació i orientació en la consecució de recursos i l'exercici de drets (primera atenció en els serveis socials), en l'abordatge de conflictes familiars i interpersonals (mediació), etc.

2) **Grupals**: els problemes i malestans són compartits per individus de diferents famílies, de manera que es generen situacions grupals per tal de millorar l'eficiència d'un servei (grup informatiu sobre el PIRMI o renda mínima d'inserció), tractar un problema psicosocial de manera terapèutica (grup d'autoestima amb víctimes d'assetjament escolar), generar un procés d'aprenentatge aprofitant la influència del grup per a capacitar els seus membres (grups mixtos de persones amb diversitat funcional prolongada en el temps i persones novingudes a la situació), generar relacions d'ajuda mútua (grup d'exalcohòlics) o potenciar l'apoderament per mitjà de l'autoconsciència interna enfocada a l'acció cap a l'exterior (grup feminista de cuidadores).

3) **Comunitàries**: s'intervé en territoris locals (un barri) o en comunitats d'afectació (afectats per la desocupació) partint del malestar o anhel comú, i del fet que l'acció sobre i des d'allò col·lectiu tindrà efectes més consistents que les estratègies individuals d'afrontament. Les intervencions busquen la presa de consciència crítica de la mateixa realitat comunitària en relació amb si mateixa o amb les estructures de poder (mapatge col·lectiu en un procés de desenvolupament comunitari en un barri empobrit), millorar l'organització interna mitjançant la institució de formes de cooperació (creació d'espais i canals d'organització i comunicació veïnal) i produir la mobilització col·lectiva dels membres de la comunitat en l'abordatge dels seus problemes cap a dins (conflictes comunitaris) o cap a fora (investigació-acció impulsada per una organització política amb base local).

Lectura complementària

Per a una introducció a la intervenció social de caràcter grupal vegeu:

T. Rosell (1998). «Trabajo social de grupo: grupos socio-terapéuticos y socioeducativos». *Cuadernos de Trabajo Social* (núm. 11, pàgs. 103-122).

Lectura complementària

Per a saber-ne més sobre la intervenció social de caràcter comunitari vegeu:

J. M. Barbero; F. Cortés(2013). *Trabajo comunitario, organización y desarrollo social*. Barcelona: Alianza Editorial.

M. Montero (2004). *Introducción a la psicología comunitaria. Desarrollo, conceptos y procesos*. Buenos Aires: Paidós.

1.4. Actors en la intervenció

Com es pot observar, aquestes situacions d'intervenció social definides per la unitat d'intervenció remetent als tres exemples del quadre que inicia aquest mòdul. Són situacions en què apareixen diferents **subjectes** o actors, com poden ser l'Estat (els serveis socials, els serveis sanitaris, d'educació); el tercer sector (petites associacions locals, ONG dedicades a temes específics, fundacions privades o empreses de la intervenció social), o els moviments veïnals i socials (associacions de veïns, moviments d'afectats per un problema social o grups de solidaritat amb afectats).

Al seu torn, generalment, les poblacions per a les quals es pensen les intervencions, o que en són **objecte**, són construïdes per un discurs social (aliè o propi) que tendeix a produir identitats i categories portadores del problema social en qüestió: víctimes de violència de gènere, aturats de llarga durada, menors en de risc, veïns d'un barri difícil, etc.

Fins aquí hem aportat una primera definició de la intervenció social que la caracteritza respecte als seus **objectius**, la seva unitat o **àmbit d'actuació**, els **actors o agents reconeguts** que duen a terme aquestes intervencions i la seva forma de definir **les poblacions que són objecte** d'aquestes intervencions. Amb tot, l'argument que voldríem desenvolupar a la resta del mòdul mostra que cal mantenir una perspectiva reflexiva que plantegi en quin sentit aquestes categories i definicions de la intervenció social («agents experts», «subjectes d'intervenció», «poblacions en risc», «problemes socials») **no són de cap manera entitats donades, neutrals i preexistents**, sinó que s'han anat construïnt històricament.

Per a això, l'objectiu de l'apartat següent és traçar una explicació sobre l'evolució històrica i els orígens de la intervenció social com a camp disciplinari. Aquest recorregut històric proposa una perspectiva crítica que qüestiona la idea que ens trobem davant d'un camp de coneixement aproblemàtic, estable i compacte. Per contra, l'interès és reflexionar sobre el paper que han tingut les relacions de poder en el sorgiment de la intervenció social com a disciplina experta.

2. Genealogia de la intervenció social

Dèiem al principi d'aquest mòdul que la idea d'intervenció social parteix de la consciència d'aquesta capacitat d'acció per a transformar la societat. No obstant això, per a pensar en la intervenció social en la seva complexitat, cal relacionar aquest exercici amb l'estudi de les formes en les quals s'ha anat construint el seu àmbit d'intervenció: allò social. Com va emergir «**allò social**» com a unitat d'intervenció i quines han estat les formes que ha anat prenent? De què està fet el que identifiquem com allò social d'una situació i com s'han construït els problemes socials en cadascuna d'aquestes formes?

Per a pensar en aquestes preguntes, utilitzarem la proposta d'investigació de Michel Foucault, filòsof francès que va desenvolupar el seu treball d'història crítica del pensament del 1950 fins a la seva mort, el 1984. La seva conceptualització de les **relacions entre poder, saber i govern** ha estat molt productiva per a les anàlisis que des de diversos àmbits s'han fet de la intervenció social com a camp de saber i acció que va emergir a mitjan segle XIX, i que des de llavors ha tingut un paper important en l'organització de la vida social.

Michel Foucault va anar construint aquesta proposta d'investigació en els seus successius estudis sobre la genealogia de la bogeria, la medicina clínica i la presó. Per a això va analitzar com individus i grups socials es van convertir en subjectes situats a l'extrem d'una divisió normativa pel que fa al comportament –categoritzats com a «normals» i «anormals»– i alhora com a objectes de coneixement –com a «bojos», «pacients», «delinqüents»– per mitjà de la pràctica de la psiquiatria, de la medicina i de les ciències socials i jurídiques. Per exemple, Foucault estudia la història de les accions preses pel que fa a la bogeria, i en particular analitza el sorgiment d'una forma específica de plan-tejar la bogeria que la va constituir en termes de «malaltia mental», i que va comportar la delimitació d'un nou camp d'experts i tècniques d'intervenció abocades al seu tractament.

Sobre això, Foucault assenyala que, abans del 1656 (any de la fundació de l'Hospital General de París), la bogeria havia estat relativament present en la vida quotidiana; era associada de forma més o menys laxa amb altres «experiències límit» que eren rebutjades per atemptar contra els límits de la raó o la moral religiosa. En aquest sentit, la figura de la «nau dels bojós» serveix a Foucault per a exemplificar com durant el Renaixement hi ha una mesura general d'expulsió mitjançant la qual els municipis es desfan dels seus «bojos vagabunds». Aquesta pràctica, que consistia a expulsar els bojós en vaixells que recorrien els rius d'Europa, situava la bogeria en un espai de constant moviment als marges de les ciutats. L'època del Gran Tancament marca un primer viratge: quan desapareix la lepra a Europa, les leproseries són reconvertides en centres de reclusió i internament on es tanca indiscriminadament tot aquell que no pugui justificar una manera de guanyar-se la vida. En aquell moment, l'Hospital General no és encara una institució mèdica, sinó un espai jurídic i policial: les accions preses pel que fa a la bogeria consisteixen en el càstig i el confinament –a càrrec de la nació– dels bojós juntament amb vagabunds, aturats i pobres de tota mena, i comporten el treball obligatori dins del mateix confinament. Cap a principis

Lectures complementàries

Per a llegir una descripció del treball de Foucault escrita per ell mateix (encara que sota pseudònim), vegeu «Foucault», a:

M. Foucault (1999). *Ética, Estètica y Hermenéutica, Obras esenciales, Volumen III* (pàgs. 363-368). Barcelona: Paidós.

Podeu consultar alguns dels seus treballs genealògics a:

M. Foucault (2002). *Vigilar y castigar. Nacimiento de la prisión*. Madrid: Siglo XXI.

M. Foucault (2003). *El nacimiento de la clínica. Una arqueología de la mirada médica*. Buenos Aires: Siglo XXI.

M. Foucault (2006). *Historia de la locura en la época clásica. Vols. 1-2-3-4*, Madrid: Fondo de Cultura Económica.

del segle XIX es produeixen dues transformacions. D'una banda, sorgeix la psiquiatria com a disciplina mèdica, que es presenta com una substitució del «tancament inhumà» pel «tractament mèdic humanitari» i es planteja com una **nova forma de coneixement objectivador** de la bogeria, que per primera vegada serà definida en termes de «malaltia mental» a partir d'una taxonomia que classifica diverses conductes humanes en funció de patologies que distingeixen entre subjectes «normals i desviats». D'altra banda, es tanquen els internaments en bona mesura sota criteris econòmics, atès que la reclusió d'un elevat nombre de la població es revela costosa i es considera impropedent per a un sistema emergent de producció capitalista que requereix una gran quantitat de mà d'obra. Aquells que estan en situació de tancament són alliberats perquè es converteixen en treballadors o mà d'obra en reserva i, al mateix temps, **sorgeixen noves institucions** a les quals s'assigna la potestat per a administrar aquests fenòmens: l'hospital mèdic («per als que no poden treballar per motius físics») i l'hospital psiquiàtric («per als que no poden treballar per motius psicològics»), i amb això es delimiten i avalen **noves estratègies d'intervenció** que institueixen el tancament com a teràpia. Es produeix, assenyala Foucault, un nou viratge que actualitza una **nova delimitació de subjecte problemàtic**: del boig com a culpable de ser-ho, i de la bogeria com una part d'una pobresa i una desocupació que atempten contra l'obligació de treballar per a sobreviure; es reformula cap a una definició del *boig* com a responsable d'adequar el seu comportament a una norma homogènia, que es relaciona amb l'obligatorietat moral de treballar per avançar pel bé de tota la societat.

Aquest exemple ens permet identificar algunes claus d'allò que la **genealogia** foucaultiana aporta a la nostra anàlisi. Per a donar compte de les tensions i les relacions de poder que entren en joc en la definició dels problemes socials, Foucault parteix d'una premissa clau: no podem considerar les nostres categories d'anàlisi (per exemple, la bogeria o la malaltia mental, subjecte sa/malalt, normal/anormal) com a entitats naturals i estables. Per contra, cal rastrejar les pràctiques, institucions, sabers experts i formes de subjectivació per mitjà de les quals aquestes entitats s'han constituït històricament en tant que objecte de coneixement, camp de plantejament de problemes i punt d'intervenció. Alhora, aquest recorregut serveix per a posar en relleu que la forma específica en què es defineixen els problemes socials (i els seus «subjectes problemàtics») té efectes de poder a l'hora de determinar les intervencions que es consideren pertinents i legítimes per a abordar aquestes situacions.

2.1. La invenció d'«allò social» i la construcció de problemes socials

D'acord amb els treballs de Michel Foucault, «allò social» **no és una dada objectiva o un fet natural observable**, sinó que s'ha anat construint de manera singular i compassada amb les formes d'organització de les societats. Entendre com sorgeix la dimensió social –com a camp de preocupacions i actuacions sobre la societat desigual resultant del mode de producció capitalista resulta imprescindible per a comprendre un dels modes particulars d'actuació sobre aquest camp: la intervenció social. Abans d'abordar la genealogia de la intervenció social com a tal, en aquest apartat farem un recorregut previ que ens permetrà contextualitzar històricament com sorgeix la seva «substància» fonamental, **com sorgeix «allò social» en tant que àmbit d'intervenció**.

Les formes d'intervenir en la qüestió social des de la seva «invenció» han anat variant de manera compassada amb les formulacions que se n'han fet. Entorn a aquestes formulacions, s'ha definit i delimitat **quines situacions es constitueixen com a problemes socials i com s'haurien d'abordar aquests últims**. El sociòleg del treball i la psiquiatria Robert Castel assenyala que, en les societats preindustrials, els membres que no complien amb l'obligatorietat de treballar per a sobreviure i no comptaven amb llaços de protecció propera (família, xarxes comunitàries) no trobaven lloc en una societat que els sentia com un problema d'ordre públic i una amenaça a la seguretat dels béns i les persones. És rellevant destacar com aquest problema era definit en termes d'**ordre públic** i produïa simultàniament **a)** la seva pròpia definició de subjecte problemàtic que s'encarnava en la figura del **vagabund** i **b)** que rebia un doble tracte, delimitant així com s'havia d'abordar aquesta qüestió: **caritat i repressió**, que es concretava en l'internament d'obrers manuals i obrers agrícoles sense recursos, molts d'ells estrangers, en els anomenats «dipòsits de mendicitat».

Com veiem en aquest primer exemple, en les societats preindustrials prevalia una visió moral respecte al pauperisme (o pobresa), on «allò social» no era present encara ni com a causa, ni com a punt d'actuació. Aquesta pobresa cíclica, en bona mesura relativa a la qualitat de les collites i l'accés o denegació a les terres de cultiu, es manifestava en la forma de la mendicitat i de la vagabunderia, i rebia un tractament policial i disciplinari que estigmatitzava el vagabund com un «enemic intern» i improductiu que rebutjava l'obligatorietat del treball. Des d'aquesta concepció, vinculada també a la moral liberal vuitcentista que adjudicava a cadascú la responsabilitat del seu destí, la pobresa s'interpretava com la conseqüència d'una conducta individual –«un defecte de virtut»– sobre la qual no hi havia responsabilitat econòmica o social.

Aquesta concepció moral i liberal de la pobresa es va fer insostenible amb el desenvolupament del sistema productiu industrial. En les primeres dècades del segle XIX es va accentuar un tipus de pobresa associat a les aglomeracions industrials urbanes. En aquest cas, ja no resultava valedora l'estigmatització respecte als vagabunds com a «força de treball no ocupada», en posar en relleu que els treballadors, tot i ser empleats, patien la misèria que afectava la població de les ciutats. En aquest context, el pauperisme va començar a reconèixer-se com una qüestió inherent a l'organització industrial del treball, i amb això va aparèixer la idea d'una causalitat econòmica i social de la pobresa.

Lectura complementària

Trobareu una anàlisi de la invenció d'allò social com a camp d'intervenció, vinculada a la transformació en el govern de l'àmbit del treball a:

R. Castel (1997). *La metamorfosis de la cuestión social. Una crónica del salariado*. Buenos Aires: Editorial Paidós.

Diversos autors han situat el naixement de «la qüestió social» justament en aquest pas de les societats preindustrials a les societats industrials. D'acord amb aquesta perspectiva, la dimensió social com a camp d'actuació va sorgir com una via per a canalitzar i modular una conflictivitat i descontentament creixent respecte a la desigualtat produïda pel desenvolupament del capitalisme industrial. Afí als treballs de Michel Foucault, l'historiador i sociòleg Jacques Donzelot assenyala que al segle XIX, a França, la forma política republicana es va trobar amb un problema en instaurar el sufragi o vot universal: grups de població, tot i tenir sobirania i possibilitat de decisió política, vivien en la pobresa (en la qual es començaven a reconèixer causes socials). La qüestió en aquest context va començar a plantejar-se en aquests termes: com fer-ho per a donar drets socials als que ja tenien drets polítics sense, al mateix temps, fer créixer desmesuradament la càrrega d'aquests subjectes sobre l'Estat?

Com a resposta a aquesta qüestió, des de mitjan segle XIX i principis del segle XX, els treballadors assalariats van començar a estar protegits per **estatuts socials** (d'assegurança d'atur, de cobertura sanitària, de pensió, etc.) i es va plantejar la necessitat de sostenir qui n'havia quedat fora, ja que en fer-ho s'entenia que se sostenia la societat. El que observem és que la qüestió social ara es plantejarà en altres termes: com fer-ho perquè un subjecte subordinat i dependent pugui convertir-se en un subjecte social ple? Així, des de les ciències socials es produeixen estudis sobre grups de població amb més taxa d'atur i intermitència laboral (per exemple, els joves, sobretot els que no tenen formació superior), i és de la mà d'aquestes noves tècniques estadístiques que es constitueix una nova manera de definir el problema social (**desocupació juvenil**), marcant l'objectiu de les intervencions per a abordar-ho: la **integració social** d'aquests joves a partir del treball.

Cal tenir en compte en quin sentit aquest recorregut ens situa davant d'una premissa de partida important. A partir d'aquest nou règim de responsabilitat, les causes del conflicte i del risc social, «van ser considerades 'fets socials' impersonals, resultants d'un sistema productiu i una organització industrial [...] de la qual tota la societat era beneficiària» (Velasco Arias, 2013, pàg. 271). D'acord amb Donzelot, la instauració d'aquests estatuts o assegurances socials va marcar el sorgiment de la **invenció d'«allò social» com una mesura reparatòria de la justícia, en substitució del reclam d'una justícia i equitat estructural**. La qüestió social, diu Donzelot, es va constituir com «una invenció necessària per a tornar governable una societat que havia optat pel règim democràtic» (Donzelot, 2007).

Fins aquí hem volgut ressaltar que la «dimensió d'allò que és social» com a àmbit d'intervenció i regulació es va construir en un context determinat per a donar resposta als desafiaments a l'ordre social que es van plantejar durant la primera industrialització. La intervenció social no és sinó un dels modes d'afrontar els problemes socials: altres formes de fer-ho es van basar, per exemple, en la producció de sistemes materials de protecció social lligats al treball (pensions, sanitat, etc.). No obstant això, si ens remetem a la definició propo-

Lectura complementària

Per a aprofundir en el recorregut genealògic del sorgiment de la qüestió social com a camp d'administració, govern i intervenció, vegeu: J. Donzelot (2007). *La invenció de lo social. Ensayo sobre la declinación de las pasiones políticas*. Buenos Aires: Nueva Visión.

Solidaritat orgànica

Aquesta nova forma de pacte social és el que el sociòleg Émile Durkheim (1987) va definir a partir de la noció de solidaritat orgànica: a partir d'aquest moment s'assumirà que hi ha un llaç que uneix els individus i la societat en una relació de deute social. El paper de l'Estat que vol ser social, que té cura d'aquest llaç, és el de promoure que cada individu i grup, inclosos els més desfavorits, pugui trobar un lloc en la societat. Per a això fa servir la tècnica del dret social, que prescriu assegurament per a cada estatut laboral, i utilitza la tàctica de posar a negociar patrons i treballadors com a forma d'articular allò econòmic i allò social.

sada per Fantova (2007) explicitada a l'apartat 1.1, la característica genuïna de la intervenció social és la combinació de l'acció sobre les condicions materials (recursos econòmics, estructures institucionals) i immaterials (relacions personals, grupals i comunitàries).

Aquí cal tenir en compte que la intervenció social, com un fet social que és, no té una figura fundadora, ni una data, ni un ritu de naixement, sinó que és el resultat de múltiples factors (fins i tot contradictoris entre si) que conflueixen per generar les condicions de possibilitat de la seva emergència i desenvolupament. En els apartats següents farem un recorregut succint per aquestes condicions socials, per algunes fites destacables i per alguns conceptes i figures rellevants en la història de la intervenció social. El procediment que hem seguit per a construir aquest recorregut s'aproxima a la genealogia, la proposta que hem introduït de Michel Foucault per a entendre la història social: a més d'incloure els factors que van afavorir l'emergència i el desenvolupament de la intervenció social i les seves formes dominants, també donarem compte d'aquells que van dificultar aquesta emergència i que, si s'haguessin connectat, podrien haver construït un altre tipus d'acció sobre la qüestió social. Evitarem, en definitiva, traçar una història lineal del desenvolupament de la intervenció social, entenent que en el seu sorgiment influeixen també atzars, connexions inesperades, fets difusos, avenços i retrocessos.

2.2. Primers abordatges de la pobresa

La beneficència com a manera de proporcionar ajuda de l'Església als pobres desposseïts pel procés de concentració de la riquesa que esdevé a Europa entre els segles XVI i XVIII va començar a veure's al començament del segle XIX com un problema: els pobres s'acomodaven a l'ajuda i constituïen una despesa creixent, a més d'un exemple de manca de virtut moral (vici). Legislacions com la Llei de pobres anglesa del 1834, que reprimien la pobresa –i noves tècniques en el tractament de pobres i malalts per mitjà de la valoració (distinció entre «pobres mereixedors» i «no mereixedors»), la intervenció sobre l'educació dels fills, la condicionalitat dels ajuts i el registre dels perceptors van intentar controlar la situació.

L'objectiu consistia a impedir que aquests pobres es trobessin còmodes en la pobresa com a via d'introducció de l'ètica del treball i la millora moral. Aquest enfocament, que culpabilitzava els pobres de la seva situació, va ser el que van adoptar les organitzacions de caritat, com les COS (*social organization of charity*). Les seves protagonistes, les «visitadores», eren fonamentalment dones de les classes benestants que, amb els recursos de les organitzacions filantròpiques, van perseguir educar en els hàbits considerats normals les famílies pobres. Però no només això, aspiraven a crear una filantropia caritativa amb base científica i racional traslladant el model d'intervenció mèdica-liberal a la societat.

Lectura complementària

Sobre la transformació en les estratègies d'intervenció sobre la pobresa, que passen del model de la caritat cap al sorgiment de les disciplines expertes del camp social, vegeu:

J. Donzelot (1998). *La policía de las familias*. València: Pre-Textos.

Lectura complementària

F. Álvarez Uría (1995). «En torno a la crisis de los modelos de intervención social». A: F. Álvarez-Uría; L. Alonso; B. Fernández. *Desigualdad y pobreza hoy* (pàgs. 5-39). Madrid: Talasa.

En aquest abordatge, ens trobem davant una forma d'exercir el poder que s'acosta al que Foucault va designar com a **disciplina**. La disciplina és una forma de govern que exerceix coerció sobre els individus, que prescriu i prohibeix conductes i castiga les desviacions per mitjà d'un treball d'ordenament del cos dels subjectes. Es tracta d'un exercici disciplinari del poder que s'implanta a les institucions (la presó, l'escola, l'hospital) i que en travessa les parets per a inserir-se en la gestió de les ciutats (mitjançant l'urbanisme i l'higienisme) i en el funcionament quotidià de les famílies (la criança, els hàbits, les relacions sexuals, etc.). Aquesta disciplina procedeix mitjançant la individualització del cos social –construint l'individu i la seva responsabilitat separats de la seva comunitat– i la subjecció dels individus d'acord amb un projecte civilitzador, el del capitalisme industrial i la seva disciplina fabril (horaris, moviments, postures, etc.).

Aquesta forma de regulació social basada en la disciplina va trobar un desenvolupament especial en el camp de la gestió de la pobresa. Igual que el naixement de la presó moderna, produïda en aquest mateix moment històric, que havia de corregir les conductes dels reus en un espai a part a partir de la submissió a la vigilància, de l'estricta compliment de ritmes temporals i de la intervenció sobre el cos d'un mateix (postures, moviments), també l'ajuda als pobres es va lligar a la modificació de la seva conducta i la de la mateixa família d'acord amb una moral que actuava com a marc de normalitat. Aquesta metodologia d'intervenció es va establir com la manera més eficient d'«ajudar» els necessitats a adaptar-se a les noves necessitats del sistema productiu capitalista (mà d'obra dòcil, sana i disponible).

Davant d'aquestes formes d'intervenció, en paral·lel i a partir de les primeres crítiques al capitalisme i als efectes de la Revolució Industrial, sorgeixen projectes polítics encaminats a transformar la societat, com el socialisme utòpic de Robert Owen, que proposava reformar el medi de producció industrial per a crear «pobles cooperadors». O les idees properes a l'anarquisme de Pierre-Joseph Proudhon, que va apostar pel suport mutu (sindicats, cooperatives i mútues) per a instituir maneres d'autoorganització obrera que abandonessin la individualització i la competència en què els sumia el capitalisme.

2.3. Primeres iniciatives de treball social

Va ser fonamentalment en el camp del reformisme liberal i socialista en el qual es van dissenyar les primeres iniciatives d'intervenció social, superant el caritativisme, però sense qüestionar el lliure mercat. En ple segle XIX es van realitzar les primeres investigacions que buscaven aprofundir en el coneixement de les condicions de vida dels pobres: davant del mite liberal de la meritocràcia, el que trobaven és que els pobres ho eren sense ser ganduls i, fins i tot, treballant dur. Aquesta perspectiva reformista, preocupada pel risc de fractura social en un context de desigualtats creixents, qüestionava les versions més puristes del liberalisme, aquelles que, defensades per sociòlegs com Herbert Spencer, postulaven que calia deixar caure els «febles» en favor dels més forts,

Lectura complementària

C. Laval; P. Dardot(2015). *Común. Ensayo sobre la revolución del siglo XXI*. Madrid: Gedisa.

que propugnaven l'individualisme enfront del comunitarisme i que emfatitzaven la competitivitat com a via per a la creació de virtut i riquesa. Davant d'aquest darwinisme social, els reformistes propugnaven que la pobresa no té causes individuals (vici), sinó socials.

Neix així, tal com hem vist en l'apartat previ a partir de les anàlisis de Donzelot (2007), l'anomenada qüestió social, com un camp independent de l'economia i la política que dona lloc tant al naixement dels dispositius de l'Estat interventor, com a la seguretat social a Europa (que sorgeix a l'Alemanya de Bismarck com a remei a l'avanç del moviment obrer). I neix també a la Gran Bretanya, però sobretot als Estats Units, un camp de coneixement lligat a la Sociologia i el Treball Social que pren com a objecte aquesta qüestió social. Va ser la Universitat de Chicago la més activa en la producció d'investigació social encaminada a la intervenció: el creixement ràpid i desordenat de la ciutat amb l'arribada de milers d'immigrants procedents d'Europa, el treball infantil, el sorgiment de problemes socials com l'alcoholisme o la delinqüència juvenil van començar a percebre's com una conseqüència de l'organització social i urbana que requeria solucions pragmàtiques (no revolucionàries) i preventives (no repressives).

Ens trobem davant d'una forma d'exercir el poder que és diferent a la disciplina: la **biopolítica**, que va més enllà del modelatge individual dels cossos per mitjà de determinades institucions per a penetrar en tots els racons del cos social i **modular les conductes dels subjectes**, i que funciona no per prescripció-càstig, sinó per mitjà de la llibertat (autoregulació) dels subjectes dins d'un marc regulat, optimitzant els elements positius de la societat i minimitzant els riscos per a obtenir efectes a escala de conjunt. Aquest conjunt és el que anomenem població, que emergeix no com un conjunt d'individus sinó com un «conjunt biològic» en si mateix, amb els seus propis problemes i dinàmiques internes (naixement, mort, reproducció, malaltia). La biopolítica és, doncs, la forma d'organitzar la població, incidint sobre els seus processos vitals (taxa de naixements i de mortalitat, salut pública, etc.) per a provocar canvis socials (per exemple, mitjançant l'ús de l'esport com a manera de canalitzar les energies, els interessos i els desitjos dels joves cap a activitats innòcues per a l'ordre sociopolític).

Aquesta biopolítica no pot deslligar-se del context històric del **liberalisme**, com a marc de pensament que acompanya les revolucions polítiques de finals de segle XVII (la francesa i la nord-americana); ni tampoc del sorgiment de les **ciències socials** i la seva preocupació especial pel desordre social que havien provocat aquestes revolucions. Però, a més de la preocupació pels efectes no desitjats d'aquestes revolucions polítiques, la incidència de la Revolució Industrial en les formes de vida dels pobles en molt poc temps (aculturació, urbanització, canvis religiosos) i els efectes de les **desigualtats socials** creixents (pobresa, insalubritat) van constituir un camp de debat i intervencions durant el segle XIX.

Lectures complementàries

F. Álvarez Uría (1995).

C. Feixa (2016). *Antropología criminal. Delincuentes y marginados*. Barcelona: Editorial UOC.

Lectura complementària

Sobre la noció de biopolítica, vegeu:

M. Foucault (2003b). *Hay que defender la sociedad. Curso del Collège de France, 1975-1976*. Madrid: Akal.

Tot i que el poder disciplinari, aquell que se centra en el cos dels individus, no deixa d'exercir força durant els segles XIX i XX, les tècniques de poder que se centren en la població i en l'ambient en què es desenvolupa van prenent preeminència. Amb l'entrada del segle XX s'obre un període en què es combina l'assistència als pobres amb la progressiva intervenció de l'Estat per mitjà de reformes en el camp de la salut pública, el treball, l'educació o la previsió social. En el camp de l'assistència social, es combinen les accions centrades en el «cas» individual (adaptar l'individu a la societat mitjançant la intervenció sobre la seva personalitat) amb altres, com el moviment dels Settlements, que van buscar a la Gran Bretanya i els Estats Units la creació de centres socials i culturals en què es produís contacte social entre veïns de barris empobrits i persones més ben posicionades (estudiants universitaris), amb la finalitat de promoure l'educació i el desenvolupament cultural dels pobres, la sensibilització de la resta de la societat sobre les seves condicions de vida i la demanda de reformes socials, sanitàries i laborals que atenuessin les seves condicions penoses. En aquests establiments s'ensenyava anglès als immigrants, claus del comportament cívic del nou entorn, es realitzaven actes culturals, es permetia la reunió d'organitzacions obreres, es formaven escoles bressol, es feien grups d'oci i temps lliure, i es van crear els primers grups d'autoajuda.

2.4. Estat del benestar i consolidació de la intervenció social

La proliferació de sistemes de protecció social (assegurances d'atur, pensions, sanitat), sobretot a partir del crac del 1929, va atorgar nous papers a la intervenció social: com a articuladora de prestacions assistencials no cobertes pels sistemes universals o bé com a interventora sobre els problemes socials encarnats per aquestes poblacions per mitjà de l'acció professional sobre els comportaments i les relacions. Als Estats Units, després d'un període gloriós (1900-1915), s'havia iniciat la decadència dels *Settlements* i l'enfortiment de l'enfocament individual en el treball social sota la influència de la psicoanàlisi. No obstant això, els Estats Units van ser un entorn molt destacat en el desenvolupament del treball comunitari. Les ciutats formades per migrants d'origens múltiples, a més de les fortes desigualtats socials sota una cultura hiperindividualista i una intervenció de l'Estat menor que a Europa, van crear les condicions perquè s'entengués el treball comunitari com una necessitat compensatòria d'aquestes deficiències. Es van crear els Consells de Benestar amb el propòsit doble de coordinar l'acció de les diferents agències assistencials i d'acció social, i realitzar un treball intergrupual que afavorís la integració entre subjectes d'origens diferents. En el context de les polítiques de l'estat del benestar (*welfaristes*), conceptes centrats en la gestió racional de recursos de dalt a baix, com el de «canvi planificat» (organització de l'ajut a partir del coneixement de la comunitat destinatària per a evitar duplicitats i perseguir l'eficàcia) es combinaven amb altres basats en l'autogestió cooperativa, com el d'«organització de la comunitat» (treball consistent a ajudar les comunitats a millorar la seva comunicació interna i externa, i a produir mecanismes de cooperació).

Lectures complementàries

Sobre el moviment dels Settlements en el context anglosaxó, vegeu:

F. Álvarez Uría; P. Parra (2014). «The Bitter Cry: materiales para una genealogía de la identidad profesional de las pioneras del Trabajo Social en Inglaterra y los Estados Unidos». *Cuadernos de Trabajo Social* (vol. 1, núm. 21, pàgs. 93-102).

Sobre intervencions basades en el «cas individual» i la intervenció sobre la personalitat, vegeu:

M. E. Richmond (1996). *El caso social individual*. Madrid: Talasa.

La implantació de les polítiques socials redistributives de caràcter universal (*welfare* o de l'estat del benestar), que buscaven l'increment de la demanda mitjançant l'elevació del salari directe (treball) i indirecte (sanitat, educació), van trastocar l'objecte de la intervenció per passar a centrar-se en els subjectes pobres i marginals, d'una banda, i en les comunitats «no desenvolupades», de l'altra, amb la idea optimista que la integració social d'aquestes poblacions s'acabaria produint. Es tractava d'un **model funcionalista** que buscava reduir el risc de desordre social. Aquest és l'origen, per exemple, de l'Educació Social després de la Segona Guerra Mundial a França i Alemanya, centrada en la intervenció amb joves marginats i delinqüents de les barriades perifèriques (Chamseddine, 2013). No obstant això, els límits integradors del mateix sistema *welfarista* o de l'estat del benestar van acabar per generar significats estigmatitzants sobre aquestes poblacions que «no aprofitaven l'oportunitat» que els brindaven (Sales, 2014). Aquest fet va acabar essent pres per les crítiques neoliberals de les dècades de 1970 i 1980, que interpel·laven el contribuent i assenyalaven la despesa enorme que representava mantenir gent «acomodada» en aquests ajuts (Bauman, 2003). Un discurs que va ser un punt de suport per a la reorientació de l'assistència cap a una visió que posa més èmfasi en el control de la pobresa que en la generació d'igualtat.

Just en el moment en què als països més enriquits es qüestionaven els dispositius de l'estat del benestar, com els serveis socials, l'Estat espanyol s'incorpora en plena Transició a l'estructura institucional *welfarista*, si bé d'una manera molt insuficient, amb un segell marcadament assistencial i familista, i ja contaminat pels corrents neoliberals (sobre aquesta qüestió, vegeu el requadre sobre la noció d'«igualtat d'oportunitats»). L'assistencialisme eclesiàstic propi del franquisme, que promovia formes moralistes de control social per la via femenina de les assistents socials, va anar donant pas al desenvolupament comunitari i, sobretot, al muntatge de l'estructura de serveis socials públics. Un sistema d'atenció individualitzada basat en el binomi necessitats/recursos (i que va desplaçar lògiques de control moral a l'interior de les institucions) es va anar consolidant al mateix temps que es produïa un *boom* de les professions del camp social amb la creació de noves carreres universitàries (Treball Social, Educació Social), la reorientació d'altres disciplines cap a la intervenció (Psicologia, Sociologia, Dret), l'aparició de fornades de milers de professionals i el sorgiment dels col·legis professionals. Alhora, els problemes de burocratització que comporta el model de necessitats/recursos van ser la causa de l'aflorament en el camp tècnic dels discursos centrats en la recuperació de la «relació professional» (que advoquen per una intervenció més centrada en l'escolta i la interacció directa, de caràcter terapèutic, mediador o educatiu, i en què tingueren menys pes la gestió burocràtica i els recursos materials), procés molt semblant al que havia tingut lloc a França una dècada abans, i que donava compte de la forta penetració dels corrents psicologistes en la intervenció social (Dubet, 2006).

Lectures complementàries

Per a aprofundir en aquesta discussió podeu trobar una perspectiva crítica sobre el model funcionalista que busca reduir el risc del control social a:

M. Chamseddine (2013). «Aproximación histórica a una de las profesiones sociales: la educación social». *Revista de Educación Social* (núm. 17).

Trobareu una reflexió sobre els efectes d'estigmatització que comporta la definició de poblacions definides en tant que problemàtiques i objecte d'intervenció a:

A. Sales (2014). *El delito de ser pobre. Una gestión neoliberal de la marginalidad*. Barcelona: Icaria.

Igualtat d'oportunitats

El concepte d'«igualtat d'oportunitats», que introduïx el matís de la competitivitat necessària en una societat de mercat en la vella noció socialista d'igualtat, es va plantejar com el discurs central de les polítiques socials espanyoles sota la rúbrica dels governs socialdemòcrates, dibuixant un marc de realitat en què la desigualtat seria «inevitable», però a canvi de la modernització del país amb la seva entrada a la Comunitat Econòmica Europea. Per a aprofundir en aquesta idea, vegeu:

Colectivo IOE (1990). «Ideologías de la intervención social en la España de los 90». *Documentación Social* (núm. 81, pàgs. 53-64).

Ver también:

Navarro V. (2006). *El subdesarrollo social de España*. Barcelona: Anagrama.

Barbero J. M. (2002). *El trabajo social en España*. Saragossa: Mira.

Aquesta forma de definir els problemes socials i determinar com s'haurien d'abordar, ancorada en el paradigma *welfarista*, ha conegut importants transformacions en les últimes dècades en el marc d'una reformulació neoliberal. Com veurem amb més detall en el mòdul 4, a finals de la dècada de 1960 i la dècada de 1970 creix la desocupació i la precarització del treball en el qual es basaven les proteccions de l'estat social o del benestar. A més, sorgeixen les crítiques des de diferents fronts a aquest tipus d'organització social i es denuncia que no ha estat capaç de reduir les desigualtats, que ha desplegat la seva capacitat per a asfixiar les singularitats i controlar, corregir i normalitzar conductes i formes de vida (adaptant-les al motlle de la família nuclear petit-burguesa) i que ha contribuït a **individualitzar els problemes socials**.

En l'actualitat, la crisi i la crítica a l'estat social s'ha resolt en dos moviments compassats: la **invalidació** d'alguns grups socials i la **implicació** de cada individu a trobar solucions a la seva pròpia situació. El primer d'aquests moviments, la invalidació, consisteix en la desafiliació respecte a sectors de la població que són constituïts en tant que «inocupables», com els membres d'algunes minories ètniques o les persones sense llar. Enfront de les formes d'intervenció que hem abordat a l'inici d'aquest apartat, que marcaven com a objectiu la integració social a partir de l'obligatorietat de la feina, observem un viratge. Respecte a això, la qüestió social es pregunta ara ja no per la *integració*, sinó pel llinard de tolerància de les societats pel que fa al seu nombre d'invalidats.

Però, al mateix temps, i en relació amb el segon moviment que apel·la a la implicació, es considera els individus responsables i agents actius en la resolució dels seus problemes socials. És en aquest moment que comencen a aparèixer les tècniques d'**inserció social**, aquelles que categoritzen grups de persones amb problemes (aturats de llarga durada, minories ètniques) i proposen tractaments especials i discriminacions positives lligades a una implicació dels individus en la seva inserció: per exemple, les ajudes econòmiques als desocupats que van lligades a un projecte individual de recerca de feina que depenen de l'avaluació periòdica.

Amb el camí traçat al llarg d'aquest apartat, hem volgut posar en relleu que el sorgiment de «la qüestió social» s'ha d'analitzar en el marc d'una organització econòmica i productiva que tendeix a la generació de desigualtats. I per tant, una perspectiva crítica i reflexiva de la intervenció social ha de tenir en compte aquest camp en tensió a l'hora d'analitzar com es defineixen els problemes socials. Alhora, hem volgut emfatitzar que «allò social», en tant que unitat d'actuació, no pot ser considerat com una realitat donada, sinó que emergeix, es constitueix i s'actualitza constantment com un dispositiu de saber i govern en el qual una sèrie de coneixements experts i actors –psicòlegs, psiquiatres, educadors i treballadors socials– tenen un paper central. Quins efectes comporta aquesta centralitat de la intervenció social en tant que disciplina experta

Lectura complementària

Trobareu una anàlisi de les formes de govern que vinculen la gestió d'allò social amb el sorgiment de les democràcies liberals contemporànies a:

N. Rose (1997). «El gobierno en las democracias liberales 'avanzadas': del liberalismo al neoliberalismo». *Archipiélago* (núm. 29, pàgs. 25-40).

a l'hora de determinar com es defineix el que constitueix un problema social i les formes d'intervenir-hi? Aprofundirem en aquesta qüestió en l'apartat següent.

3. Entendre la intervenció social com a disciplina experta

Fins aquí, hem transitat per aquesta genealogia de la intervenció social que ens ha portat a submergir-nos en el procés de construcció i govern dels «problemes socials», i també en el desenvolupament històric de la intervenció social que fa front a aquests «problemes». Abans de donar continuïtat a aquest repàs, voldríem fer una parada. La proposem perquè necessitem alguns punts de suport, fonamentals per a entendre aquest procés complex que ens permeatrà pensar, no sense problemes i tensions, l'encast de la intervenció social amb els dispositius de govern de l'àmbit social en els nostres dies. Per a això, utilitzarem novament alguns conceptes clau que prenem de Michel Foucault.

3.1. Governamentalitat

La primera clau que prenem de Foucault per a entendre com **la intervenció social pot pensar-se com un dispositiu de poder** és el concepte de **governamentalitat**. Per a Foucault, el govern no són les institucions que ostenten el poder polític (l'Estat); **el govern és una activitat** que penetra en el camp social i modula les conductes d'individus i grups per a aconseguir un efecte de conjunt. Així, per exemple, l'exercici de govern no el fa només un president o un alcalde, sinó que també el porta a terme una mare o un pare (amb l'hora d'arribar a casa que imposa als fills), un professional (amb l'enfocament que dona al problema de conducta d'un adolescent), un veí (reprimendes i consells que fixen «el que ha de ser» normal al barri) o un adolescent amb si mateix (amb l'adaptació estètica del seu cos). L'Estat, doncs, no és l'únic que governa ni l'únic que té poder: és un actor, entre d'altres, d'un art de governar que **emergeix en una relació de forces** específica entre **formes de saber i poder**.

La intervenció social com a actuació que, quan sorgeix, es recolza en el saber de les **ciències socials**, pot pensar-se **com a dispositiu de govern**, ja que justament s'ocupa de conèixer les conductes dels individus, grups i comunitats, i d'actuar en el seu si i en les relacions entre ells i amb les coses. Però com? Segons una racionalitat, una forma d'acord en la qual s'estructura el camp d'acció possible i es modulen conductes. Els subjectes formen part d'un camp d'acció, una constel·lació formada per actors molt diversos i per les relacions amb ells mateixos, amb els altres i amb les coses. Aquesta constel·lació no existeix *a priori*, sinó que es construeix a partir de formes de govern concretes que delimiten el que els subjectes poden fer o no, les accions que són possibles i les que surten del camp. Per exemple, en el camp migratori, les persones que no tenen recursos suficients no es poden moure amb seguretat ni obtenir documents en el seu lloc de destí, perquè això és el que les formes de govern estableixen com a propi del camp migratori.

Foucault va anomenar la raó de govern basada en la definició dels camps d'acció possibles **governamentalitat**. Aquest autor es va dedicar a traçar una història de les seves transformacions de gran utilitat per a l'estudi del govern del camp social. Perquè cada governamentalitat conté el seu llinatge específic de connexions entre saber/poder, la seva relació específica entre Estat, mercat, societat i individu, i les seves tècniques específiques de gestió de l'àmbit social. La intervenció social, com a disciplina capaç d'intervenir en la definició i gestió d'un camp concret, el camp social, per a modular les conductes dels subjectes funciona, no sense tensions, com una tècnica fonamental de la governabilitat.

I és que, com dèiem al principi d'aquest mòdul, un dels mecanismes que connecten la intervenció social amb el poder i les formes de govern és la seva configuració com un camp de coneixement expert per a codificar i intervenir sobre un problema social. Dit en el llenguatge que ens proposa Michel Foucault, el **procés de construcció d'una disciplina experta** fa que aquesta funcioni com un saber capaç de produir determinades veritats que defineixen el món que ens envolta, excloent-hi altres possibles lectures. A la vegada, es legitima com l'únic coneixement vàlid a l'hora de determinar quan hi ha un problema dins del seu camp d'intervenció i quines són les tècniques que cal aplicar per a resoldre-ho (de nou, excloent altres possibles sabers i formes de fer). I això, a l'hora de pensar en la forma i efectes de la intervenció social sobre els territoris de vida en què s'inscriu, té els seus efectes. Vegem-ho per parts.

3.2. Règims de veritat

«No és en cap mapa. Els llocs veritables mai no hi són», va escriure Herman Melville a *Moby Dick*. I, no obstant això, afirmem sense cap dubte que Àfrica és sota Europa, descentrada, amb aquella banya tan característica. El mapa pren el lloc de la realitat. I ens la mostra com una clara veritat.

Una veritat és allò que se'ns revela com a segur, evident, inqüestionable. Mitjançant unes senzilles operacions descartem la falsedat per oposició de la veritat i obtenim el criteri per mitjà del qual aprehendre el món que ens envolta: la guia a partir de la qual ens expliquem el que coneixem i construïm les nostres certeses. La seguretat que produeix la veritat és tal, que costa poc associar-la amb la realitat. No obstant això, no hi ha res més problemàtic que aquesta unió: la veritat no és més que *una representació* de la realitat, de la mateixa manera que un mapa representa un territori, l'ordena, però *no és* el territori. Com a tal representació, pren el lloc de la realitat, però no com un mer mirall seu, sinó com el resultat (sempre en contínua tensió) d'un conjunt d'interessos i relacions de poder que produeixen i mantenen el que ha de ser definit com a veritable. Diu Foucault que tot moment històric, tota organització social, té el seu **règim de veritat**: és a dir, un conjunt de procediments encarregats de

Lectura complementària

El 1970, Michel Foucault ocupa la càtedra d'Història dels Sistemes de Pensament al prestigiós Collège de France. En la seva sessió inaugural, va dictar una lliçó en què va plantejar una interessantíssima reflexió sobre les complexes relacions entre el saber i l'origen del poder. Aquesta sessió es va publicar més tard sota el títol següent: M. Foucault (1970). *El orden del discurso*. Barcelona: Tusquets.

Lectura complementària

Per a saber-ne més us recomanem llegir una interessant conversa entre Michel Foucault i l'historiador Josep Fontana que apareix recollida en el capítol «Veritat i poder», publicat dins l'obra: M. Foucault (1992). *Microfísica del poder*. Madrid: La Piqueta.

la producció, sanció, posada en circulació dels enunciats que es fan funcionar com a veritables. I aquests procediments sempre estan subordinats als sistemes de poder.

D'aquesta manera, podem dir que **tota lògica de govern posseeix el seu propi règim de veritat**: ens ofereix una veritat que imposa un camp d'interpretacions possibles d'allò que ens passa, com un mapa que ens orienta les passes i delimita el terreny d'allò pensable. Com assenyala Foucault en el seu llibre *L'ordre del discurs* (1970, pàg. 12), aquestes veritats, per ser eficaces, s'han de confondre amb la realitat, i han de fer-ho de la manera més invisible possible davant els nostres ulls, «ja que el discurs que es diu veritable no pot reconèixer la voluntat de veritat que el travessa». Per això, el més problemàtic dels règims de poder no són les seves mentides, les seves censures o les seves prohibicions, sinó les seves veritats: si una veritat revela les seves intencions perd la seva eficàcia, perquè mostra que, en realitat, la veritat no és més que una sola veritat entre totes les possibles.

Així doncs, les veritats de què ens servim per a llegir el món tenen una història, **es produeixen històricament** vinculades a lògiques de govern. I com vàiem en l'apartat anterior, la definició de la qüestió social i de les maneres d'intervenció sobre ella és una d'aquestes veritats (de fet, una de les veritats més importants): el camp d'allò social s'ha anat construint de forma singular i compassada amb les formes de govern, dèiem. I així, per exemple, al segle XIX, els règims de veritat d'un poder disciplinari ens dirien que un home que vaga sol pels carrers, sense feina i amb dificultats de relació és un boig que ha de ser tancat –en un psiquiàtric o una presó– per a normalitzar-ne i disciplinar-ne el comportament. Avui dia, en les societats de seguretat neoliberals, el nostre mapa diu a les doctores i psicòlogues del centre de salut que aquest home no està boig ni necessita un psiquiàtric, sinó que està malalt: li receptaran antidepressius i molta força de voluntat. Si les professionals són crítiques, com les de l'exemple número 2 de la caixa de situacions amb què iniciàvem aquest mòdul, també pensaran en les causes socials d'aquesta malaltia anomenada depressió, i li proposaran participar en un grup terapèutic. Estem, doncs, davant **diferents formes de govern amb diferents veritats, de les quals es deriven i se sustenten com a legítimes diferents formes d'intervenció**.

Per tant, per a pensar en la intervenció social, i fer-ho d'una manera crítica que no assumeixi sense més com «la realitat-objectiu» tots aquells discursos, imatges i pràctiques que produeixen els règims de poder, cal qüestionar-se les certeses, apuntar als pilars més profunds que defineixen la pràctica de la intervenció social i traspasar la frontera que delimita el camp del pensable i l'impensable. Produir, en suma, **les condicions de possibilitat que trastorquen les veritats existents**, perquè n'apareguin altres amb major potència de transformació. I aquesta tasca no és senzilla.

Lectura complementària

Un dels arguments centrals de Foucault en la seva obra *Les paraules i les coses* és que tots els períodes de la història han posseït certes condicions subjacents de veritat que van constituir el que era acceptable. En aquesta obra, es proposa fer una història de la veridicció, la qual es concep com la connexió d'un règim de veritat amb la pràctica governamental.

M. Foucault (1997). *Las palabras y las cosas. Una arqueología de las ciencias humanas*. Madrid: Siglo XXI.

3.3. Les disciplines com a pilar d'un regim de veritat

Dins de la proposta d'anàlisi que Michel Foucault ens planteja, un dels pilars fonamentals que sustenten un règim de veritat està format, precisament, per les disciplines de coneixement i intervenció. Aquestes funcionen com una matriu de coneixement encarregada de produir certes veritats, de fer-les semblar reals. I al seu torn, es construeixen com les autoritzades per a mesurar, en funció del règim de veritat, la legitimitat de qualsevol nou enunciat o proposta i l'adequació o no de qualsevol intervenció. De nou, **cada moment històric construeix les seves pròpies disciplines, els seus propis sabers**. Durant l'edat mitjana, la religió va ser, sens dubte, el gran saber que tot ho abastava i tot ho explicava. De mica en mica, la ciència la va desplaçar com a mètode d'explicació i veridicció del món. Avui dia, encara que ambdues continuen ocupant el seu lloc, són els **sabers experts o tècnics** els que ens atorguen les evidències des de les quals aprehenem el que ens envolta. Garant d'una suposada «objectivitat tècnica» –que ofereix xifres, diagnòstics, criteris professionals, càlculs de costos i beneficis i mesures eficients i, sobretot, eficaces–, «l'expert» es presenta en els nostres temps com tot el contrari de la injuriada subjectivitat dels ideals polítics. En aquest sentit, sembla que no hi ha res més real que les dades quantitatives, res més inqüestionable que el saber del professional, res més adequat i veritable que el que dictamina un expert.

De tots aquests sabers tècnics n'hi ha un, l'econòmic, que irromp amb més força com a principi d'intel·ligibilitat en les nostres societats. La disciplina econòmica s'imposa com a vara de mesurar el valor de qualsevol actuació i com a explicació última i incontestable de qualsevol política. Però l'economista no és l'únic expert que acompanya les nostres vides: *coachers*, experts en salut, terapeutes de tota mena, psicòlegs, publicistes, educadors, influenciadors, polítics, i, naturalment, experts en intervenció social s'arroguen la capacitat de diagnòstic i decisió sobre les nostres pròpies vides. La treballadora social sabrà millor que ningú el tipus d'ajuda que la mare del nostre primer exemple necessita. No dubtarà a codificar els seus fills com a «menors en risc». Les seves conductes seran «normalitzades» gràcies al saber fer dels educadors socials, mentre que la mare orientarà la seva «ocupabilitat» en funció dels consells dels orientadors. Consells molt més profunds i íntims reconduiran la vida dels homes aturats o prejubilats dins el grup terapèutic. En paral·lel, els tècnics del districte dissenyaran un projecte de desenvolupament comunitari al barri, atenent les necessitats que les seves metodologies i criteris d'objectivació han assenyalat. Tot plegat dins de les veritats que funcionen com a brúixola en els nostres temps. Tot plegat legitimat per les disciplines que les sustenten.

Lectura complementària

Per a saber-ne més, recomanem llegir l'obra següent:

Barbara Ehrenreich; Deirdre English (2011). *Por tu propio bien. 150 años de consejos expertos a mujeres*. Madrid: Capitán Swing.

En aquest treball, publicat originalment el 1989, es proposa estudiar la manera en què la sexualitat i la naturalesa de la dona ha estat tractada, però sobretot monopolitzada, per científics o experts –homes– que, «pel bé de les dones», les han expulsades de camps de saber tradicionalment ocupats per elles a canvi de centenars de «consells experts» més que qüestionables.

Com qüestionar les veritats associades a l'exercici del poder quan els criteris tècnics de què ens dotem, els llenguatges experts que aprenem, les metodologies professionals que orienten les pràctiques i l'objectivitat de l'expertesa que ens empara no són sinó formes de poder? És més, per què diem que cal fer-ho? **Quins efectes té la construcció de disciplines expertes sobre els processos d'intervenció social?**

3.4. Escissió entre subjectes de coneixement i objectes d'intervenció

L'efecte de poder principal i més problemàtic que podem assenyalar és l'escissió que introdueix entre els **subjectes de coneixement** i els **objectes d'intervenció**. Aquesta fractura amaga un procés de **jerarquització en el saber**, que determina qui pot produir saber/enunciació qualificada i qui no. Es genera així una dualitat permanent entre, d'una banda, els experts (els que tenen el saber i tenen l'obligació de recollir els fets i les experiències fragmentàries i sistematitzar-les per dissenyar una intervenció) i, d'altra banda, els objectes d'aquesta intervenció (els que no saben més que de manera fragmentària sobre la seva experiència i tenen la necessitat de delegar les respostes a aquells que en saben). El resultat, doncs, és una jerarquització d'intel·ligències que poc té d'interessant si el que es busca és construir una intervenció sobre la base de la reciprocitat i la igualtat, amb la potència que només pot tenir un procés quan aquest ha estat compartit. Els experts, els «tècnics», acaben per ser considerats els únics en condicions de definir els problemes de la població amb la qual intervenen: en tant que «tècnics de l'àmbit social» reben la prerrogativa de determinar quan hi ha un problema dins del seu camp de intervenció i quines són les tècniques que cal aplicar per a resoldre-ho.

La irrupció dels «experts» ha servit molt sovint per a desallotjar altres sabers (els sabers comunitaris, experiencials, biogràfics, subalterns que creixen al compàs de la vida i dels codis d'un determinat territori) dels seus àmbits tradicionals, menysvalorant-los i arraconant-ne la legitimitat. Bruno Latour (2004) defineix l'«expert» com una figura híbrida entre el jutge i el científic, però que addicionalment no està sotmesa a les obligacions de cap d'aquestes figures. Del segon –la figura del científic– pren la capacitat de qüestionament de la realitat. Però lluny de fer d'aquest qüestionament continu una manera de treball, la figura de l'expert pren certes qualitats del jutge (la distància, una suposada imparcialitat i la capacitat de judici) per tancar la discussió i reflexió en un moment determinat, no en virtut del poder d'una llei, sinó del que estableix la seva pròpia condició d'expert.

Aquesta jerarquització situa d'una banda els usuaris (la mateixa paraula *usuari* ho deixa clar: no *participa*, només *usa*, una clara asimetria), que «informen», comuniquen l'«experiència». I d'altra banda, els experts, que ordenen aquesta informació, aporten l'anàlisi per a emmarcar allò experiencial, dinamitzen i

Igualtat de totes les intel·ligències

Enfront de la idea d'una jerarquització d'intel·ligències, el filòsof Jacques Rancière aposta per afirmar i defensar la igualtat de totes les intel·ligències; un principi que és darrere de moltes de les pràctiques d'intervenció social més transformadores:

Rancière J. (2003). *El maestro ignorante. Cinco lecciones sobre la emancipación intelectual*. Barcelona: Laertes.

Lectura complementària

B. Latour (2004). «Scientific Objects and Legal Objectivity». A: A. Pottage; M. Mundy. *Law, Anthropology, and the Constitution of the Social: Making Persons and Things*. Cambridge: Cambridge University Press.

regulen la intervenció, defineixen els ritmes, els objectius i els formats. Això acaba generant, entre els definits com a «objectes» d'intervenció, sentiments d'**invasió i inferiorització**, quan no d'**instrumentalització**, curtcircuitant les possibilitats d'apoderament i igualtat de moltes de les intervencions.

L'alternativa passa per desmuntar les rigideses professionals, desfer-se dels ancoratges, dels hàbits incorporats i nedar al compàs que marquen les ones del camp social en moviment. Però no és una tasca senzilla, i menys si es tenen en compte les condicions estructurals i les axiomàtiques de poder subjacents a la intervenció social. Per això, la seva anàlisi constitueix el punt de partida per a dilucidar si hi ha estratègies possibles que abandonin aquestes dinàmiques i il·luminin mons millors. A aquesta tasca dedicarem l'apartat següent.

4. Replantejaments crítics en la intervenció social en les dècades de 1960 i 1970

La intervenció social va ser a partir de la dècada de 1960 objecte d'intenses crítiques que la situaven en un paper de control social. Aquestes crítiques es relacionen amb les que vam veure en l'apartat 2.4 («Estat del benestar i consolidació de la intervenció social») referides a la gestió de l'àmbit social en el si de l'estat del benestar. El paradigma funcionalista que postulava l'adaptació de l'individu i les comunitats al sistema social va engendrar, almenys, tres reaccions que ho impugnaven.

4.1. Contrapoders i suport mutu

La primera reacció cal situar-la allà on el paradigma es va imposar i des d'on va irradiar la seva ideologia a escala global, als Estats Units. Es tracta de les pràctiques crítiques de treball comunitari que van postular de manera pragmàtica i experimental un nou enfocament basat en la defensa dels grups oprimits i en l'acció social enfront dels poders establerts. La manera activista d'entendre l'organització comunitària de Saul Alinsky (2013) va plantejar la necessitat de **contrapoders pragmàtics** (lluny de l'idealisme que inundava bona part de les crítiques al capitalisme a Europa i Llatinoamèrica). Davant la repressió que patien les comunitats pobres o negres quan intentaven autoorganitzar-se o quan reivindicaven drets, les tàctiques que postulava Alinsky eren sempre imaginatives, i tractaven de jugar amb l'enginy (la innovació fa imprevisibles els que la fan servir), amb la comunicació (si les relacions són comunicatives, els significats són el camp de joc) i amb l'humor (abans que l'insult). La producció d'aquestes tàctiques havia de partir sempre del marc experiencial de les comunitats. En aquest tipus d'intervenció comunitària orientada a la mobilització es partia d'un element comú (un territori, per exemple) i s'establien demandes concretes: era en el mateix procés d'organització amb vista a aquestes metes que s'havia de produir l'apoderament (tant si s'aconsegueixen o no aquestes demandes).

Una altra de les experiències d'intervenció crítica en el medi urbà nord-americà el van protagonitzar els militants dels Panteres Negres. Derivat del moviment pels drets civils –moviment negre contra la segregació racial als Estats Units–, els Panteres Negres van radicalitzar el discurs i la pràctica. A més de dur a terme accions polítiques i armades, van crear sistemes comunitaris de **suport mutu** i autogestió als guetos de les grans ciutats nord-americanes. Va ser per mitjà d'aquesta autoorganització com es va dur a terme un procés d'apoderament de la població negra en general, i de les comunitats en particular.

Lectura complementària

S. Alinsky (2013). *Tratado para radicales. Manual para revolucionarios pragmáticos*. Madrid: Traficantes de Sueños.

4.2. Presa de consciència i apoderament

El segon dels replantejaments crítics es va dur a terme des d'una òptica marxista a Llatinoamèrica, entre les dècades de 1960 i 1970. L'empenta dels moviments populars en cada nació del continent, juntament amb l'eclosió de les teories de la dependència i el sorgiment de la teologia de l'alliberament, van donar lloc a l'emergència d'una sèrie de pràctiques d'intervenció socioeducativa encaminades a la «presa de consciència» de les condicions d'opressió. La pedagogia conscienciadora de Paulo Freire, el teatre social d'Augusto Boal, el Moviment de Reconceptualització en Treball Social, la Psicologia Comunitària o la Investigació Acció Participativa són diferents expressions d'aquest malestar crític en la intervenció i la recerca de subjectes actius capaços de transformar les estructures socials.

L'èmfasi en la intervenció comunitària va sorgir com el contrapunt a les metodologies individualistes i familistes del model funcional-adaptatiu: el sentit de pertinença en els col·lectius i l'anàlisi causal del mateix patiment social s'entenen com l'avantsala de l'apoderament (Montero, 2004). Centrat en la combinació d'un poder personal per mitjà de la presa de consciència («poder de»), un poder col·lectiu mitjançant l'organització amb altres afectats («poder amb») i un poder polític per a remoure estructures socials («poder sobre»), aquest tipus d'intervenció crítica basada en el concepte d'apoderament es va estendre tant en el treball social i la psicologia comunitària com en les pràctiques i discursos dels moviments socials, al món rural i indígena, i a les perifèries urbanes (Bacqué i Biewener, 2016). Tot i que la reacció de les dictadures militars va ser d'una repressió brutal contra aquestes formes d'intervenció, les seves influències es deixen notar encara avui: no només a Llatinoamèrica, sinó també als Estats Units i a Europa, on els plantejaments crítics centrats en la classe social també van ser traslladats a altres eixos de poder, com el gènere, l'ètnia o la raça.

Lectura complementària

Trobareu un recorregut per les perspectives crítiques a la intervenció social sorgides des del context llatinoamericà a:

N. Alayón (org.) (2005). *Trabajo Social latinoamericano. A 40 años de la Reconceptualización*. Buenos Aires: Espacio.

Lectures complementàries

M. H. Bacqué; C. Biewener (2016). *El empoderamiento. Una acción progresiva que ha revolucionado la política y la sociedad*. Barcelona: Gedisa.
M. Montero (2004). *Introducción a la psicología comunitaria. Desarrollo, conceptos y procesos*. Buenos Aires: Paidós.

Han estat moltes les feministes que han posat en el punt de mira les tasques capil·lars de control social per mitjà de la intervenció amb les dones com a detentores de les claus de la **reproducció social**, i la necessitat d'una intervenció alliberadora mitjançant, per exemple, grups d'**autoconsciència feminista**. De la mateixa manera, la intervenció social antiracista, de potenciació i defensa de col·lectius oprimits (negres als Estats Units, indígenes a Llatinoamèrica) parteix de la teoria de la indefensió apresada per construir processos d'apoderament col·lectiu.

En aquesta línia d'intervenció, en la dècada de 1970, els cristians de base van animar un treball comunitari d'aliança amb els pobres en la reivindicació de drets des de les perifèries de les grans ciutats espanyoles. Capellans, intel·lectuals i estudiants d'esquerres van decidir anar-se'n a viure als barris per tal de conèixer-ne la realitat i acompanyar aquests grups socials amb vista a la reivindicació dels seus drets. Com a conseqüència de la seva acció, sumat al creixement de l'autoorganització obrera, sorgeix el moviment veïnal i la cerca del «dret a la ciutat». L'animació sociocultural a les zones deprimides va posar en marxa les eines alfabetitzadores i pedagògiques de Paulo Freire amb la idea que aquesta dinamització aconseguiria la presa de consciència de classe i enriquiria culturalment l'entorn.

4.3. Desinstitucionalització

El tercer i últim corrent d'intervenció crítica –internament heterogènia–, molt lligat al replantejament cultural que va significar la mobilització del Maig del 1968, la componen els moviments antiinstitucionals als Estats Units, però fonamentalment a Europa. L'anàlisi de les interaccions a les *institucions totals* (la presó, l'hospital psiquiàtric i altres institucions d'internament) efectuat per Erving Goffman (1972), la genealogia duta a terme per Michel Foucault (2002) sobre el sorgiment de les presons, la disciplina i la construcció de l'anormalitat, el moviment italià de l'antipsiquiatria encapçalat per Franco Basaglia (2005), o l'anàlisi institucional de René Lourau (1970) i Félix Guattari (1976) van comportar el viratge de l'atenció cap a **les relacions de poder que es donen en la intervenció** en salut mental i en altres àmbits de la intervenció social. Partint que el poder expert construeix el malalt, el pres, l'usuari, etc., l'objecte fonamental de les intervencions basades en aquesta crítica consisteix en la **democratització de les relacions institucionals** per mitjà del **reordenament dels rols**.

Després de deixar la seva empremta en la intervenció social, aquestes tres crítiques van anar perdent la capacitat per donar compte de la realitat i es van resituar en un marc amb menor potència de transformació social i política (via tecnificació). En la dècada de 1980 es va generar un nou context socioeconòmic marcat per la globalització, el debilitament del moviment obrer, la precarització del treball, l'acceleració dels processos d'individualització, la modernització i «liberalització» cultural com a superació de les tradicions i la vella moral, i l'avanç creixent de les lògiques de mercat sobre aspectes de la vida,

Lectures complementàries

Per a saber-ne més sobre les aportacions del moviment feminista en la generació de perspectives crítiques al voltant de la intervenció social, vegeu:

E. Grassi (1989). *La mujer y la profesión del asistente social. El control de la vida cotidiana*. Buenos Aires: Humanitas.

Trobareu una interessant anàlisi sobre les aportacions de formes d'apoderament per mitjà dels grups d'autoconsciència feminista a:

L. Dominelli; E. MacLeod (1999). *Trabajo social feminista*. Madrid: Cátedra.

Per acabar, trobareu les aportacions dels moviments antiracistes i els processos d'apoderament col·lectiu vinculats als moviments negres i indígenes al continent americà a:

M. Payne (1995). *Teorías contemporáneas del trabajo social. Una introducción crítica*. Buenos Aires: Paidós.

Lectures complementàries

Per a saber-ne més sobre l'abordatge crític dels psiquiàtrics com a institucions totals, vegeu:

E. Goffman (1972). *Internados. Ensayos sobre la situación social de los enfermos mentales*. Buenos Aires: Amorrortu.

I sobre el moviment antipsiquiatria:

F. Basaglia (2005). *L'utopia della realtà*. Torí: Einaudi.

Sobre l'anàlisi institucional, vegeu:

R. Lourau (1970). *El análisis institucional*. Buenos Aires: Amorrortu.

F. Guattari (1976). *Psicoanálisis y transversalidad*. Buenos Aires: Siglo XXI.

com les atencions. A Espanya, coincidint amb l'entrada a la Comunitat Econòmica Europea (CEE, posteriorment Unió Europea, UE) i la crisi internacional de l'estat del benestar just en el moment en què estava penetrant al país, la intervenció social es va anar inserint de mica en mica en una nova lògica que podríem anomenar neoliberal i que és la que va sortir victoriosa després de la crisi econòmica que va començar el 1973.

En les últimes dècades hem pogut observar com allò que la reacció antiinstitucionalista va dinamitar, el saber expert, ha anat donant forma a la intervenció social com a disciplina, i ha pres un paper fonamental en la forma dominant actual, lligada a la lògica neoliberal. En aquest viratge neoliberal de la gestió social apareix una nova relació entre govern, saber expert i subjectes de govern. En ell, els individus són cridats a convertir-se en «**experts de si mateixos**», havent d'establir «una relació d'autocura, que es basa en la preparació i la informació, amb els seus cossos, ments, formes de conducta» (Rose, 1997, pàg. 38), per mitjà de tècniques d'autoinspecció, autoplantejament i automonitoratge (algunes d'elles provinents del camp de la psicoteràpia, el discurs de l'autoajuda i el *management*). En aquest marc, eines crítiques com les plantejades des de la presa de consciència, l'autoconsciència o l'apoderament han passat a ocupar noves i problemàtiques funcions en les **formes neoliberals actuals de la intervenció social** (introduint noves formes de govern i exclusió). En aquest sentit cal tenir en compte que el neoliberalisme requereix una producció de subjectivitat que no funciona per repressió o disciplina, sinó que opera com una forma de govern que produeix subjectes lliures i responsables de si mateixos. En aquest viratge, han aparegut formes d'intervenció que promouen la implicació i activació de cada individu. Aquest és el cas de les «polítiques d'activació» en l'àmbit de la inserció laboral i dels discursos que promouen la inversió en un mateix, l'esforç i el mèrit personal o l'activació individual a la millora del mateix capital humà; amb això s'imposa una responsabilitat personal en els subjectes en la consecució o el fracàs de les seves condicions de benestar, alhora que es desmantellen les institucions públiques a l'interior de les quals el govern del *welfare* havia circumscrit i gestionat els problemes socials (sobre tots aquests aspectes tornarem amb detall en el mòdul 4).

En resum, en aquest mòdul hem volgut donar compte de com, a partir de les aportacions crítiques referides a l'efecte de control social que produeixen determinades intervencions, s'han obert múltiples línies de discussió sobre què es fa quan s'emprenen processos d'intervenció social. És per això que, arran d'aquestes crítiques i qüestionaments, han sorgit propostes que promulguen altres formes d'intervenció social des de les quals resoldre o evitar els qüestionaments que s'han realitzat. Això, al seu torn, ens obliga a preguntar-nos, en casos específics de processos d'intervenció, què ha de ser intervingut i què no, cap a on s'han de dirigir les intervencions socials, qui és definit com a «persones intervingudes» i «equips interventors», i les metodologies amb què es treballa. Com hem comprovat, totes aquestes preguntes generen un espai de controvèrsia que defineix les maneres d'intervenció concretes, la qual cosa veurem en els propers mòduls.

Bibliografia

- Alayón, N.** (coord.) (2005). *Trabajo Social latinoamericano. A 40 años de la Reconceptualización*. Buenos Aires: Espacio.
- Alinsky, S.** (2013). *Tratado para radicales. Manual para revolucionarios pragmáticos*. Madrid: Traficantes de Sueños.
- Álvarez Uría, F.** (1995). «En torno a la crisis de los modelos de intervención social». En: F. Álvarez-Uría; L. Alonso; B. Fernández. *Desigualdad y pobreza hoy* (pàgs. 5-39). Madrid: Talasa.
- Álvarez Uría, F.; Parra, P.** (2014). «The Bitter Cry: materiales para una genealogía de la identidad profesional de las pioneras del Trabajo Social en Inglaterra y los Estados Unidos». *Cuadernos de Trabajo Social* (vol. 1, núm. 27, pàgs. 93-102).
- Bacque, M. H.; Biewener, C.** (2016). *El empoderamiento. Una acción progresiva que ha revolucionado la política y la sociedad*. Barcelona: Gedisa.
- Banda, T.** (2009). «El nacimiento de una nueva profesión: el Trabajo Social». En: T. Fernández García (coord.). *Fundamentos del Trabajo Social* (pàgs. 15-108). Madrid: Alianza.
- Barbero, J. M.** (2002). *El trabajo social en España*. Saragossa: Mira.
- Barbero, J. M.; Cortés, F.** (2013). *Trabajo Comunitario, organización y desarrollo social*. Barcelona: Alianza.
- Basaglia, F.** (2005). *L'utopia della realtà*. Torí: Einaudi.
- Bauman, Z.** (2003). *Trabajo, consumismo y nuevos pobres*. Barcelona: Gedisa.
- Castel, R.** (1997). *La metamorfosis de la cuestión social. Una crónica del salariado*. Buenos Aires: Paidós.
- Castel, R.** (2004). *La inseguridad social: ¿Qué es estar protegido?* Buenos Aires: Manantial.
- Colectivo IOE** (1990). «Ideologías de la intervención social en la España de los 90». *Documentación Social* (núm. 81, pàgs. 53-64).
- Chamseddine, M.** (2013). «Aproximación histórica a una de las profesiones sociales: la educación social». *Revista de Educación Social* (núm. 17). <http://www.eduso.net/res/pdf/17/aprox_res_%2017.pdf>
- Dominelli, L.; MacLeod, E.** (1999). *Trabajo social feminista*. Madrid: Cátedra.
- Donzelot, J.** (1998). *La policía de las familias*. València: Pre-Textos.
- Donzelot, J.** (2007). *La invención de lo social. Ensayos sobre la declinación de las pasiones políticas*. Buenos Aires: Nueva Visión.
- Dubet, F.** (2006). *El declive de la institución*. Barcelona: Gedisa.
- Durkheim, É.** (1987). *La División del Trabajo Social*. Madrid: Akal.
- Erenreich, B.; English, D.** (2011). *Por tu propio bien. 150 años de consejos expertos a mujeres*. Madrid: Capitan Swing.
- Fantova, F.** (2007). «Repensando la intervención social». *Documentación social* (núm. 147, pàgs. 183-198).
- Feixa, C.** (2016). *Antropología criminal. Delincuentes y marginados*. Barcelona: Editorial UOC.
- Foucault, M.** (1970). *El orden del discurso*. Barcelona: Tusquets.
- Foucault, M.** (1983). «Prefacio: Una introducción a la vida no fascista». En: G. Deleuze; F. Guattari. *Anti-Edipo. Capitalismo y Esquizofrenia* (pàgs. 4-11). Mineápolis: University of Minnesota Press. (Trad. cast. en *Revista Perspectivas Metodológicas*, vol. 5, núm. I, 2005). <<http://revistas.unla.edu.ar/epistemologia/issue/view/42>>
- Foucault, M.** (1992). *Microfísica del poder*. Madrid: La Piqueta.
- Foucault, M.** (1993). *Nietzsche, la genealogía, la historia*. València: Pre-Textos.

- Foucault, M.** (1995). «¿Qué es la crítica? (Crítica y Aufklärung)». *Daimon Revista de Filosofía* (núm. 11, pàgs. 5-25).
- Foucault, M.** (1997). *Las palabras y las cosas. Una arqueología de las ciencias humanas*, Madrid: Siglo XXI.
- Foucault, M.** (1999). «¿Qué es la Ilustración?». En: M. Foucault. *Ética, Estética y Hermenéutica. Obras Esenciales. Volumen III* (pàgs. 335-352). Barcelona: Paidós.
- Foucault, M.** (1999). *Ética, Estética y Hermenéutica. Obras esenciales. Volumen III*. Barcelona: Paidós.
- Foucault, M.** (2002). *Vigilar y castigar. Nacimiento de la prisión*. Buenos Aires: Siglo XXI.
- Foucault, M.** (2003a). *El nacimiento de la clínica. Una arqueología de la mirada médica*. Buenos Aires: Siglo XXI.
- Foucault, M.** (2003b). *Hay que defender la Sociedad. Curso del Collège de France, 1975-1976*. Madrid: Akal.
- Foucault, M.** (2005). *Historia de la sexualidad. Vols. 1-2-3*. Madrid: Siglo XXI.
- Foucault, M.** (2006). *Historia de la locura en la época clásica. Vols. 1-2-3-4*. Madrid: Fondo de Cultura Económica.
- Foucault, M.** (2008). *Seguridad, territorio, población. Curso del Collège de France, 1976-1977*. Madrid: Akal.
- Foucault, M.** (2008b). *Nacimiento de la biopolítica. Curso del Collège de France, 1977-1978*. Mèxic D. F.: Fondo de Cultura Económica.
- Garland, D.** (2012). *La cultura del control. Crimen y orden social en la sociedad contemporánea*. Barcelona: Gedisa.
- Goffman, E.** (1972). *Internados. Ensayos sobre la situación social de los enfermos mentales*. Buenos Aires: Amorrortu.
- Grassi, E.** (1989). *La mujer y la profesión de asistente social. El control de la vida cotidiana*. Buenos Aires: Hvmánitas.
- Latour, B.** (2004). «Scientific Objects and Legal Objectivity». En: A. Pottage; M. Mundy. *Law, Anthropology, and the Constitution of the Social: Making Persons and Things* (pàgs. 73-114). Cambridge: Cambridge University Press.
- Laval, C.; Dardot, P.** (2015). *Común. Ensayo sobre la revolución en el siglo XXI*. Barcelona: Gedisa.
- Montero, M.** (2004). *Introducción a la psicología comunitaria. Desarrollo, conceptos y procesos*. Buenos Aires: Paidós.
- Navarro, V.** (2006). *El subdesarrollo social de España*. Barcelona: Anagrama.
- Payne, M.** (1995). *Teorías contemporáneas del trabajo social. Una introducción crítica*. Buenos Aires: Paidós.
- Rancière, J.** (2003). *El maestro ignorante. Cinco lecciones sobre la emancipación intelectual*. Barcelona: Laertes.
- Richmond, M. E.** (1996). *El caso social individual*. Madrid: Talasa.
- Rosell, T.** (1998). «Trabajo social de grupo: grupos socioterapéuticos y socioeducativos». *Cuadernos de Trabajo Social* (núm. 11, pàgs. 103-122).
- Sales, A.** (2014). *El delito de ser pobre. Una gestión neoliberal de la marginalidad*. Barcelona: Icaria.
- Velasco, G.** (2013). «¿Son los derechos temporales concesiones temporales? Ensayo de genealogía». *Bajo palabra. Revista de filosofía* (vol. 8, núm. 2, pàgs. 259-273).
- Zamanillo, T.; Gaitán, T.** (1991). *Para comprender el Trabajo Social*. Estella: El Verbo Divino.

Zamanillo, T. (1999). «Apuntes sobre el objeto en Trabajo Social». *Cuadernos de Trabajo Social* (núm. 12, pàgs. 13-32).

